

Bir Tâbiûn Müfessiri İkrime Hakkındaki İthamların Değerlendirilmesi

Muhammed ERSÖZ*

Özet

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Tefsir ilmi ya bizzat Hiz. Peygamber'in ya da onun ilim hususunda kendilerinden övgüyle söz ettiği kişilerin sözlerinin doğru olarak naklinin ön planda tutulması şeklinde icra edilmekte idi. Sonra bu silsile genişledi ve Kur'an yorumları farklı tariklerle sonraki nesillere aktarılmaya başlandı. Bu silsilelerden en önemlisi de "Tercümânü'l-Kur'an" övgüsüne mazhar olan Abdullah b. Abbas (v. 68/700)'ın başında olduğu silsiledir. Fakat İbn Abbas'ın rivayetleri üzerinde tevehhüm oluşturmak için bu silsilenin ravilerine yönelik bazı iddialar öne sürülmüştür. Bu ravilerden biri Tabiûn müfessirlerinin ileri gelenlerinden olan Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî'dir. Tarih kaynaklarımızda İkrime hakkında bazı ithamlar mevcuttur. Makalemizde bu ithamları zikrederek bazı değerlendirmelerde bulunacağız.

Anahtar kelimeler: İkrime, Tâbiûn, Hâricî , Kezzâb

Considiration of Some Imputations About Ikrime who is one of the Tabiûn Exegeters

Abstract

After the death of the Prophet, the knowledge of Tefsir was practiced either by relating the words of the Prophet or the words of whom the Prophet had praised. Then this chain has expanded and the commentary of Qur'an was transmitted to the next generations in different chains of transmission. The most important of those chains is the chain from Ibn Abbas who was praised by the Prophet as "Tarjuman al-Quran" (the interpreter of the Quran). But to cause doubt on the narrations from Ibn Abbas, some claims have been suggested about its following narrators. One of the narrators is Abu Abdullah Iqrima b. Abdullah al-Barbarî al-Madani, a notable Quran exegete of his period. There are some accusations against Iqrima in history resources. In this article we will mention the accusations and evaluate them.

Keywords: Iqrima, The Second Generation, Kharici, Liar.

* Araş. Gör. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

İkrime'ye Yapılan İthamlar

İkrime el-Berberî h. 21 (642) yılında doğmuştur. Mekke ekolünün en önemli temsilcilerindendir. Aslen Mağribli bir berberidir.¹ Künyesi Ebû Abdillâh'tir. El-Medenî ve el-Haşimi nisbeleriyle anılır. Abdullah b. Abbas'ın mevlâsıdır.² İkrime el-Berberî, Basra'da Hasin el-Anbûri'nin kölesi iken Abdullah b. Abbas Basra'ya vali olarak atanınca Hasin el-Anbûri, İkrime'yi Abdullah b. Abbas'a hediye etmiştir.³ Bu sayede İbn Abbas'tan ilim almış ve Tâbiûn müfessirlerinden Mekke ekolünün önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Vefat tarihi hicrî 104, 106 ve 107 olarak da zikredilmiştir.⁴

Kaynaklar incelendiğinde İkrime hakkındaki başlıca menfi rivayetlerin onun daha çok İbn Abbas'ın ismini kullanarak bazı mevzû rivayetlerde bulunduğu ve hâricî görüşler benimseyip birtakım Hâricî fırkalara mensup olduğu noktasında yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

A. İkrime'nin Yalancılık ile İtham Edilmesi

Bazı tabakat ve tarih kitaplarında İkrime'nin yalancı ve güvenilirmez olduğuna dair rivayetler geçmektedir. Abdullah İbn Abbas'ın talebesi ve

1 İbn Hallikân Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ahbâri'z-zemân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1900), III, 265.

2 İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sadr, ts), V, 291.

3 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 265; ez-Zehebî Şemsüddin Muhammed, *Tezkiretü'l-huffâz* (Haydarâbad: 1955), I, 96.

4 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 289; el-Fesevî Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân, *el-Ma'rife ve't-târih* (Medine: 1990), II, 6; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib* (Haydarâbad: 1960), VII, 270-271.

önemli ravilerinde biri olan İkrime'nin bu şekilde yalancılıkla itham edilmesi rivayetlerinin değeri açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü tefsir ilminde kendisinden önemli ölçüde istifade edilen İbn Abbas'ın rivayetlerinin büyük bir kısmını nakleden bir kişinin kizb ile itham edilmesi haliyle İbn Abbas'ın rivayetlerini de zan altında bırakmaktadır.

Şimdi İkrime hakkında ileri sürülen bu gibi rivayetleri kısaca ele almaya çalışalım. Zehebi (v. 748/1374), Siyeru a'lâmi'n-nübelâ isimli eserinde konuyla ilgili olarak şu şekilde bazı rivayetlere yer vermektedir:

Salt b. Dinâr, İbn Sîrin (v. 110/730)'e İkrime'nin nasıl biri olduğunu sordum. O da: "İkrime'nin cennet ehlerinden olması beni üzmez, fakat o yalancıdır." diye cevap verdi. Aynı kişiler arasında şu konuşmalar da geçmiştir: "İkrime bize eziyet ediyor ve kendisinin inkar ettiği şeyleri bize anlatıyor. Allah'tan isteyelim de onun canını alsın ve bizi ondan kurtarsın. Çünkü o yalancıdır."⁵

Müslim ez-Zenci'nin naklettiğine göre Abdullah b. Osman b. Huseyn şunları ifade etmiştir: Saîd b. Cübeyr (v. 95/715)'in içinde bulunduğu bir insan topluluğuna İkrime uğradı. Saîd b. Cübeyr de dedi ki: "Ey insanlar! Kalkın ve İkrime'ye sorun dedi. İnsanlar da bazı konularda soru sordular ve İkrime de cevapladı. İnsanlar Saîd b. Cübeyr'e cevaplarını bildirince: "İkrime yalan söylüyor" dedi.⁶

İkrime'nin yalancı olduğunu iddia edenlerin ortaya koydukları bir rivayet de şöyledir: Abdullah b. Haris, Ali b. Abdullah b. Abbas (v. 118/736)'ın yanına gittiğinde İkrime'yi bir kapıya bağlı halde görmüş ve: "Siz kölelerinize böyle mi muamele edersiniz?" diye sormuş, Ali de babası hakkında yalan söylediği için böyle cezalandırıldığını ifade etmiştir.⁷ Başka bir rivayette Saîd b. el-Müseyyeb de Bürd adındaki kölesine nasihat ederken. "İkrime'nin İbn Abbas'a yalan isnadda bulunduğu gibi sen de benim hakkımda yalan isnadda bulunma" diye uyarıda bulunmuştur. Aynı tür bir diyalog da Abdullah b. Ömer (v. 73/694) ile kölesi arasında yaşanmıştır.⁸

5 Zehebi Şemseddin Muhammed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: 1984), V, 25.

6 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 24.

7 İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim, *Kitâbü'l-maârif* (Beyrut: 1972), s. 456; Mizzi Cemâleddin Ebi'l-Haccâc Yusuf, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl* (Beyrut: 1980), XX, 280.

8 Mizzi, *Tehzibü'l-kemâl*, XX, 280.

Bir başka rivayette Tâvûs b. Keysân (v. 106/726): “Abdullah b. Abbas’ın mevlâsı Allah’tan korksaydı ve hadis rivayetinde temkinli olsaydı insanlar ondan hadis almak için sık sık onu ziyaret ederlerdi.” demiştir.⁹

Kendisine hiç kimsenin itibar etmediğini iddia edenlerin de şu rivayete dayandığını görmekteyiz. Rivayete göre Ali b. Medîni (v. 234/848), kendilerine ulaşan bilgiye göre hiç kimsenin İkrime’nin cenazesini taşımak istemediğini, ücretle tutulan dört kişiye bu görevin yaptırıldığını zikretmiştir.¹⁰ Mizzi (v. 742/1341) de halkın İkrime’yi terkedip o gün ölen şair Küseyyir’in cenazesinin ardından gittiğini belirten bir rivayete yer vermiştir.¹¹

Hişâm b. Saîd’in rivayet ettiğine göre Atâ el-Horasanî, Saîd b. el-Müseyyeb (v. 85/710)’e “İkrime, Peygamberin Meymûne validemizle ihramlı iken evlendiğini iddia ediyor.” deyince o da cevaben “Yalan söylüyor pis herif! Git ona söv. İşin aslını ben sana söyleyeyim: “Peygamberimiz, Meymûne ile ihramdan çıkınca evlenmiştir.” diyerek onun yalan söylediğini ifade etmektedir.¹²

Yine ilmî bir tartışmanın yapıldığını gösteren bir rivayette İkrime’ye “والنخل باسقات”¹³ ayetindeki “bâsigâtin” kelimesinin manası sorulduğunda o kelime için “kadınların doğumdan sonra ortaya çıkan kordondur” şeklindeki yorumunu Abdullah b. Saîd duyunca “İkrime yalan söylemiş o kelime “uzunluk” demektir diyerek İkrime’yi yalan söylemekle itham etmiştir.¹⁴

Bir başka rivayete göre de İkrime’ye toprak kiralama işleminin hükmü sorulunca o, arazi kiralamayı kerih gördüğünü ifade etmiştir. Bu cevabı duyan Saîd b. Cübeyr “İkrime yalan söylemiş. İbn Abbas’ın “yapacağınız en iyi iş seneden seneye toprak kiralamaktır” sözünü hatırlatarak İkrime’nin yalan söylediğini ifade etmiştir.¹⁵

9 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 30; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 385.

10 Fesevî Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyân b. Cüvvân, *el-Ma’rife ve’t-târih* (Medine: 1990), II, 6; İbn Hacer, *Tehzibü’t-Tehzib*, VII, 270–271.

11 Mizzi, *Tehzibü’l-kemâl*, XX, 290.

12 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 23.

13 Kurân, Kâf/10.

14 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 24.

15 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 24.

Zehebi'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* isimli eserinde İkrime'nin tutarsız bir ravi olduğunu imâ eden bir rivayette "İkrime yalancıdır sabah dediğine akşam muhalefet eder" denmektedir.¹⁶

Kaynaklarımızda İkrime hakkında sika olmadığına dair rivayetlere de rastlamaktayız. Burada, özellikle İmam Malik (v. 179/795)'in İkrime'den rivayette bulunmaması dikkat çekmektedir. Nitekim Yahya b. Maîn, İmam Malik'in Muvatta'ına niçin İkrime'den hadis almadığı sorulduğunda, İkrime'nin Sufriyye'nin görüşlerini intihal ettiği gerekçesini ileri sürdüğünü belirtmiştir.¹⁷ Öte yandan İmam Malik'in İkrime'yi sika görmediği hatta ondan hadis rivayet edilmesini yasakladığı söylenmiştir. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855)'in de "İkrime b. Hâlid, Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı İkrime'den daha güvenilirdir"¹⁸ şeklindeki cümlesinden bahsedilmektedir.

Tâbiûn alimlerinden Katâde b. Diâme (v. 118/735) de İkrime hakkında "Ben İkrime'den bir beyit şiirden başka bir şey ezberlemedim." demiştir.¹⁹ Böylece İkrime'nin birtakım ilmi açıklamalarına değer vermediğini ima ettiği anlaşılmaktadır.

B. İkrime'nin "Kizb" İthamına Karşı Kendisini Savunması

İkrime yukarıda zikrettiğimiz kizb ithamlarına daha sağlığında maruz kalmıştır. Öncelikle kendisiyle alakalı neden bu kadar rivayette bulunuyor yoksa bunları kendisi mi uyduruyor? şeklindeki ithamlara şöyle bir cevap verilebilir: Aynı tür ithamlar Ebû Hureyre'ye de yapılmıştır. Kendisine bu ithamlar aktarıldığında kendisinden emin bir şekilde "Ben karın tokluğuna Peygamberin yanında bulunup ona hizmet ederken siz çarşılarda dolaşıyordunuz"²⁰ demiştir. Buradan da anlıyoruz ki bir ravinin birçok rivayette bulunması normal bir şeydir ve onun adaletine zarar vermez.

16 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 28.

17 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 21.

18 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 25.

19 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 26.

20 Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 1191.

İkrime'nin kendisini bu şekilde itham edenlere: "Bunlar arkamdan konuşup beni yalanlamaya kalkarlar, yüzüme karşı yalanlasalar ya!" dediği belirtilmektedir.²¹ Ayrıca İkrime'nin güçlü ilmi kişiliğinin akranı arasında hissi şekilde değerlendirildiğini, fakat yüz yüze geldiklerinde onun karşısında susmayı tercih ettiklerini gösteren örnekler de mevcuttur. Nitekim İbn Sa'd'ın Sa'id b. Cübeyr ve İkrime'den naklettiği rivayete bakıldığında, Sa'id b. Cübeyr çevresindekileri İkrime'den aldıkları bazı hadisler sebebiyle eleştirmiş, kendisinin yanında bunları rivayet edemeyeceğini söylemiş, o sırada aynı meclise gelen İkrime'nin söz konusu hadisleri orada da rivayet ettiğinde ise Sa'id b. Cübeyr dahil hiç kimse ona itiraz etme cesaretini gösterememiştir.²² Ayrıca Eyyûb es-Sahtiyânî (v. 131/749)'ye İkrime'nin yalancılıkla müttehem olup olmadığı sorulduğunda susmuş ve kendisinin itham etmediğini söylemiştir.²³

C. Kizb ile İlgili İthamların Değerlendirilmesi

Yukarıda zikrettiğimiz ithamların doğru olmadığı düşüncesindeyiz. Çünkü İkrime hakkında büyük tefsir ve hadis alimlerinin müsbet yönde birçok rivayetleri mevcuttur, İkrime'nin rivayetleri birçok âlim tarafından referans gösterilmiştir. Aynı zamanda İbn Abbas, talebesi İkrime'yi ortaya çıkan dedikodulardan bertaraf edecek biçimde bazı kesin sözler söylemiştir. Meselâ Osman b. Hâkim'den aktarılan bir rivayet şöyledir: "Bir gün Ebû Umâme ile oturuyorduk. Birden İkrime çıkageldi ve dedi ki: "Ey Ebâ Umâme! Allah aşkına İbn Abbas'ın "İkrime benim adıma ne söylerse onu doğrulayın, o benim adıma yalan söylemez" dediğini duydun mu? dedi. Ebû Umame de "evet" cevabını verdi.²⁴ Bu rivayet İkrime'nin vefatından önce de bu tür ithamlara maruz kaldığını ve özellikle de hocasının ifadelelerini referans göstererek kendisini savunduğunu ortaya koymaktadır.

Abdullah b. Abbas'ın oğlu Ali'nin İkrime'yi ayağından tuvaletin kapısına bağladığı, sebebini soranlara da babasının adına yalan söylediği için

21 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 288.

22 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 288.

23 İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 289; İbn Hacer Şihâbüddin Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali El-Askalânî, *Lisânü'l-mizân* (Beyrut: 1986), III, 93.

24 *Mizzî, Tehzîbü'l-kemâl*, XX, 271.

böyle yaptığını ifade ettiği rivayet birçok kitapta geçmektedir. Ancak Tehzibü'l-Kemal'de geçen "İbn Abbas'ın ölümünden sonra oğlu Ali, İkrime'yi Halici b. Yezid b. Muâviye'ye 4000 dinar bedelle sattı, ancak İkrime'nin ona babasının ilmini sattığını söyleyerek sitem etmesi üzerine Ali bu alışverişi feshederek İkrime'yi azat etti" şeklindeki rivayet²⁵ bu rivayeti yalamaktadır. Zira normalde babası hakkında yalan söyleyen bir köleyi azat etmesi ve başıboş bırakması düşünülemez.

İbn Ömer'in kölesine "İkrime'nin İbn Abbas hakkında yalan konuştuğu gibi sen de benim hakkımda yalan uydurma"²⁶ şeklinde nakledilen rivayet incelendiğinde ise ravisinin Yahya el-Bikâi olduğu görülür. Yahya el-Bikâi de metrûkü'l hadistir.²⁷ Mecrûhun cerhi de hadis alimlerinden muhal görülmektedir. Yani cerhedilmiş olan Yahya el-Bikâi, İkrime'yi cerhetmiştir. Bu yüzden bu rivayet itibara alınmamalıdır.

Şimdi de Golziher'in İkrime'nin sika olmadığına işaret ettiği rivayeti ele alalım. Bu rivayette İkrime, Abdullah b. Abbas'ın kendisini derslerine vermesi için zaman zaman onu ayağından bağladığını söylemektedir. Golziher de bu rivayete dayanarak İkrime'nin kendisi hakkında yalan uydurduğunun farkına vardığını bunun için de böyle bir muamelede bulunduğunu söyler.²⁸ Fakat burada şu husus gözden kaçmaktadır. Kaynaklara göre İkrime, İbn Abbas'a köle olarak satıldığında 8-9 yaşlarında bir çocuktur. Dolayısıyla ilim hayatının başlarında hocasından böyle bir muamele görmesi normaldir ve bu rivayet onun sikalığına bir hanel getirmeyeceği kanaatindeyiz.

İkrime daha hayatta iken yalancılıkla suçlandığına hemen ardından da durumun düzeltildiğine dair şu muteber rivayet burada zikredilebilir. Bir gün İkrime hakkında hafızasının zayıf olduğu, bir rivayeti iki kişiden duyup bir yerde başkasından başka bir ortamda da diğerinden rivayet ettiği bunun üzerine İsmail b. Ubeyd'e şikayet edildiği, İsmail b. Ubeyd'in de "o

25 Mizzi, *Tehzibü'l-kemâl*, XX, 271.

26 Mizzi, *Tehzibü'l-kemâl*, XX, 279; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII, 237.

27 İbn Hacer, *Hedyü's-sâri mukaddimetü fethi'l-bâri* (Beyrut: 1960), I, 426.

28 Goldziher Ignaz, *Mezâhibu't-tefsiri'l-İslâmî*, Arapçaya Ter: Abdulhalim en-Neccar (Mısır: 1955), s. 95.

fazilet ve takva sahibidir” dedikten sonra İkrime’yi dinlediği ve onun haklı olduğunu söylediği rivayet de mevcuttur.²⁹

Yukarıda zikrettiğimiz bazı ilmî tartışmalarda da İkrime hakkında “yalan söylemiştir” şeklinde ibarelerden söz etmiştik. Fakat İbn Hibban (v. 354/945)’ın “*Sikâtü İbn Hibban*” isimli eserinde “كذب” teriminin “اخطأ” manasında kullanıldığı rivayeti mevcuttur.³⁰ Bu da İkrime’nin yalan söylediğini değil hata ettiğini gösterir ki bu durum onun zayıf olmadığına işaret eder.³¹

Abdullah b. Haris, Ali b. Abdullah b. Abbas’ın yanına gittiğinde İkrime’yi bir kapıya bağlı halde görmüş ve: “Siz kölelerinize böyle mi muamele edersiniz?” diye sormuş, Ali de babasına yalan isnad ettiği için böyle cezalandırdığını ifade etmiştir³² şeklindeki rivayette Yezid İbn Ebî Ziyad ravi olarak görülmektedir. Fakat bu ravi zayıf bir ravidir ve nakliyle istidlâl edilmez.³³

Peygamberin Meymûne validemizle ihramlı iken evlendiği şeklindeki İkrime rivayetinin de doğru olduğu, bu konuda İkrime’nin fazla üstüne gidilip ona haksızlık yapıldığı da Zehebî’nin değerlendirmeleri içindedir.³⁴

İkrime’nin, Kâf suresindeki “bâsigâtin” kelimesinin manası sorulduğunda o kelime için “kadınların doğum yapmasından sonra ortaya çıkan kordondur.” şeklindeki yorumunu yaptığı rivayette İkrime’nin haklı olduğu ünlü müfessir Kurtubî tarafından da teyid edilmiştir.³⁵

Kanaatimizce İkrime’nin arazi kiralamayı kerih gördüğü rivayette de bir yanlış anlama olmuştur. Çünkü İbn Abbas orada kiralanacak arazinin ağaçsız olmasını şart koşturmuştur. Aksi halde İkrime’nin dediği gibi kiralama kerih görülür.³⁶

29 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 20.

30 İbn Hibban Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Ebî Hâtim el-Bustî, *Kitâbü’s-sikât* (Beyrut: 1973), VI, 114.

31 Nitekim diğer bir tâbiü, Ka’bu’l-Ahbar’da Buhari’de geçen bir rivayette, kizb ithamına maruz kalmıştır. Burada da onun yalancılığı değil, rivayetlerinde hatalı olduğu söylenmek istenmiştir. Dolayısıyla, ravi rivayetinde hata eder, fakat bu onun yalancı olduğu anlamına gelmez. (Buhari, “*İ’tisam*”, 25)

32 İbn Kuteybe, *Kitâbü’l-maârif*, s. 456; Mizzi, *Tehzibü’l-kemâl*, XX, 280.

33 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 33.

34 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 23.

35 Kurtubî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Cami’ li ahkâmi’l-Kuran* (Kahire:1953), VII, 17.

36 Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 25.

İkrime'nin vefatının meşhur şair Küseyyir Azze'nin vefatı ile aynı güne rastladığı ve hiç kimsenin İkrime'nin cenazesini taşımak istemediği, ücretle tutulan dört kişiye bu görevin yaptırıldığı³⁷ rivayetini ele aldığımızda da şunları söylemememiz mümkündür. Bu rivayet her ne kadar birçok kaynakta yer almış olsa da bu durum ona itibar edileceği anlamına gelmez. Meselâ İbn Hacer (v. 852/1449) *Tehzibü't-Tehzib*'de bu rivayetin ravisinin isminin verilmediğini kaydeder.³⁸ Bu rivayet doğru bile olsa bu, İkrime'nin güvenilirliğine bir hanel getirmez. İkrime'nin devlet tarafından aranma ihtimali dolayısıyla da devlet yetkililerinin gözünden uzak olmak istediği için gizlenme ihtimali olabilir. Devlet tarafından arandığı için de halkın İkrime'nin değil de şairin cenazesine iştirak etmiş olmaları mümkündür.³⁹ “Bugün en büyük fakih ile en büyük şair öldü”⁴⁰ şeklindeki rivayet İkrime'nin, sağlığında ilmî olgunluğunun halk tarafından kabul edildiğini göstermektedir.

İkrime'nin güvenilirliğine dair bize ulaşan rivayetler incelendiğinde görülmektedir ki ya bu rivayetlerin senesinde bir sıkıntı olduğu ya da bu rivayetlerin ilmî bir kayıdan dolayı değil de hissi bir değerlendirmeden ibarettir.

İkrime'nin sika olmadığı dolayısıyla da İbn Abbas'tan aktarmış olduğu rivayetlere mesafeli yaklaşılması gerektiği yönünde bir tevehhüm oluşturan yukarıdaki rivayetlere yer verdikten sonra şimdi de münekkid hadis âlimlerinin İkrime hakkındaki görüşlerini zikrederek ve söz konusu rivayetlerdeki bazı özel durumları izah ederek bu başlığı sonlandıracağız.

İkrime'nin sika olup olmadığı meselesi hadis âlimleri arasında tartışılmış, bu konuda bazı görüşler dile getirilmiş ve İkrime hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin İbn Mende “İkrime'den rivayet edilen hadislerin sıhhati” adında bir cüz meydana getirmiştir.⁴¹ Ya'kub b. Şeybe de “İbn Abbas'ın Mevlaları içinde en çok rivayet eden İkrime'dir” demektedir.⁴² Ahmed el-İclî de İkrime'yi hakkında ortaya atılan iddialardan berî tutarak onun Mekkî, tâbiî, sika ve kendisine yöneltilen Harûrî olduğuna dair itham-

37 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, II, 6; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII, 270-271.

38 İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII, 241.

39 Zehebi, *Siyeru a'lâm'n-nübelâ*, V, 34.

40 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, II, 6; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII, 270-271.

41 Zehebi, *Siyeru a'lâm'n-nübelâ*, V, 31.

42 Zehebi, *Siyeru a'lâm'n-nübelâ*, V, 31.

lardan uzak olduğunu ifade etmiştir.⁴³ Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahya b. Maîn, Ebû'l-Hasen el-İclî, Ebû Hatim er-Râzî ve Nesâî gibi hadis otoriteleri onun sika olduğunu söylerken Ahmed b. Hanbel hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini belirtmiş, Buhârî de çevresinde ve arkadaşları arasında hadislerine herkesin güvendiğini söylemiştir.⁴⁴ İbn Ebi Hâtim (v. 327/938) babasına İkrime hakkında sormuş ve babası şu cevabı vermiştir: “İkrime sikadır ve rivayetleri de delil kabul edilir. Ona güvenmeyenler Yahya b. Said'dir ve İmam Malik'tir. Buna sebep de onun bazı görüşleridir.”⁴⁵ İmam Malik de İkrime'den sadece bir tane rivayette bulunmuştur.⁴⁶

Bu rivayet de gösteriyor ki İkrime sadece kendisine gelen iftiraların etkisinde kalan kişiler tarafından sika kabul edilmemektedir. Bu da İkrime'nin sikalığına bir halel getirmez diyebiliriz.

D. İkrime'nin Hâricî Olduğuna Yönelik İthamlar

İkrime'nin kizb ile itham edilmesinin yanı sıra Hâricilikle de itham edildiği görülmektedir. Bu konuda kaynaklarımızda da hayli rivayet mevcuttur. Ali b. Medinî İkrime'nin Haruriyye⁴⁷ mezhebinin görüşlerini benimsediğini söyler.⁴⁸ Yahya b. Maîn'e İmam Malik'in *Muvatta'* isimli eserine İkrime'yi ne için almadığı sorusuna İkrime'nin Sufriyye⁴⁹ koluna mensub olduğu için rivayetlerine yer vermediğini söylemiştir.⁵⁰ Ebû Meryem'den gelen rivayette de İkrime'nin Beyhesiyye⁵¹ koluna mensubiyetinden bahsedilir.⁵² Başka bir rivayette de Ahmed b. Hanbel'e “İkrime

43 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 31.

44 Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, XX, 282.

45 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 32.

46 Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, VIII, 382.

47 Muhakkime-i Ülä diye de bilinen bu mezhep Hâricilik mezhebinin alt kollarındandır. Sıffin savaşında ilk defa “lâ hükme illâ lillâh” demelerinden dolayı bu isimle anılırlar. (Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi*, s. 95)

48 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 21.

49 Ziyâd b. el-Asfar'a uyanların oluşturdıkları bu mezhep Hâricilik mezhebinin bir alt koludur. Bunlara Ziya'diyye de denir. (Eş'ari, Ebu'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri* çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), s. 113)

50 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 21.

51 Hâricilerden Ebû Beyhes Heysam b. Câbir ve taraftarlarının oluşturduğu Hâricî bir gruptur. (Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi*, s. 99.)

52 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 21.

İbadiyye⁵³ koluna mı mensuptu?” şeklindeki soruya Ahmed b. Hanbel “onun Sufriyye’ye mensub olduğu söylenir” diye cevap verdiği geçmektedir.⁵⁴ Mus’ab b. Abdillâh da onun Hâricî bir fikir yapısına sahip olduğunu ve Ali b. Abdillâh b. Abbas’ın da onun Hâricî olduğunu iddia ettiğini söylemektedir.⁵⁵

Ebu’l-Esved demiştir ki: “İkrime’nin Mağrib’e gitmesine sebep olan benim. Çünkü ben Mısır’dan Medine’ye gelirken İkrime ile karşılaştım. O da bana Mağrib ehlinin durumunu sordu. Ona onların gafletlerini söyleyince hemen Mağrib yönüne yola çıktı. Onlar içinde Sufriyye fikrini ortaya atan İkrime’dir demektedir.⁵⁶

Yahya b. Bükeyr de “O, Mısır’a geldi sonra da Mağrib’e gitti, orada hâricîlerle ilişkileri oldu hâricîler de ondan ilim aldılar.” diyerek onunla Hâricîler arasında bir ilişki olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷ Mus’ab b. Abdillâh, onun Hâricî görüşler benimsediği gerekçesiyle Medine valisi tarafından istendiğini, bundan sonraki hayatını gözden kaybolarak Dâvûd b. Husayn’ın evinde geçirdiğini kaydetmektedir.⁵⁸

E. Hâricilikle İlgili İthamların Değerlendirilmesi

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerde İkrime’nin değişik itikadi/siyasi fırkalara mensubiyeti üzerinde durulmuş ve bu özelliği hoş karşılanmamıştır. Goldziher (ö. 1921) yukarıdaki rivayetleri İkrime’nin aleyhine kullanıp onun sika olmadığı tevehhümünü uyandırarak, dolayısıyla da Abdillâh b. Abbas’ın rivayetlerine olan teveccühü zayıflatma niyetindedir.

Yukarıda zikredilen rivayetler incelendiğinde hem metin hem de sened olarak bazı hususlar ön plana çıkmaktadır. Rivayetlerde İkrime’nin,

53 Abdillâh b. İbâz’ın kurucusu olduğu Hâricî fırka. Hâricî gruplardan günümüze ulaşan tek grup olarak kabul edilir. Kendi içinde Basra, Hicaz, Kuzey Afrika, Doğu Afrika ve Sudan ibaziliği gibi gruplara ayrılır. (Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi*, s. 100-104)

54 Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 21.

55 Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 22.

56 Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 20.

57 Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 21.

58 Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 33.

herhangi bir dayanağı olmaksızın Hâricî olduğu söylenmiştir. Onun Hâricî olarak tesmiye edilmesine bir sebep zikredilmemiştir. Bu ithamları destekleyen bir tek delil de sunulmamıştır. İkrime'nin hayatı ve ilmî kişiliği incelendiğinde onun Hâricî düşünceler taşıdığına dair bir emare de tesbit edemedik. Zaten onun hayatından da anlayacağımız gibi onun hayat tarzı Hâricîlikle pek de bağdaşmamaktadır. Yine rivayetlerden anlaşılacağı gibi İkrime sadece Hâricîlikle değil de hemen hemen bütün hâricî gruplara nisbet edilmiştir.

Rivayetlerin senetlerinde bizi bu düşünceye iten bazı ayrıntılar da vardır. Mus'ab b. Abdillah'tan gelen rivayet bize senedsiz olarak gelmiştir.⁵⁹ Ahmed İclî de İkrime'yi, hakkında ortaya atılan iddialardan beri tutarak onun Mekki, tâbii, ve sika olduğunu kendisine yöneltilen harûrî olduğuna dair ithamlardan uzak olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰

Bu rivayetleri İkrime'nin aleyhine kullanarak onun sika olmadığı tevehhümünü uyandıran ve İkrime'nin Hâricî olduğunu söyleyen Goldziher onun Hâricî olduğunu cenazesini kimsenin taşımak istememesine dayandırmaktadır.⁶¹ Bu da kanaatimizce doğru olmayan bir değerlendirmedir. Çünkü söz konusu rivayette onun Hâricîliği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Bizi bu sonuca götüren herhangi bir argüman da yoktur. Ayrıca bu rivayetin de sened bakımından sorunlu bir rivayet olduğunu bir önceki başlık altında ele almıştık. Çünkü bu rivayeti nakleden kişinin senede ismi zikredilmemiştir. Ayrıca yönetim tarafından istendiği bu sebeple de ortalıkta pek görülmediği için insanların ondan haberinin olmaması ve Emevî yönetiminden halkın korkması İkrime'nin cenazesine iştiraklarına mani olmuş olabilir.⁶²

Yine başka bir rivayette “İkrime İbadiyye koluna mı mensuptu? şeklindeki soruya Ahmed b. Hanbel “onun Sufriyye'ye mensub olduğu söylenir” diye cevap verdiği⁶³ nakledilmektedir. Bu rivayetten anlaşıldığına göre Ahmed b. Hanbel'e İkrime hakkında bir soru sorulduğu onun verdiği cevabın ise kendi kanaati olmadığı anlaşılıyor. Zira o Sufriyye koluna mensubdur

59 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 22.

60 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 31.

61 Goldziher, *Mezâhibü't-tefsiri'l-İslâmi*, s. 95.

62 İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII, 241.

63 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 21.

demek yerine “onun Sufriyye’ye mensub olduğu söylenir” şeklinde bir ifade kullanarak kulağına gelen bir duyumu naklettiği anlaşılmaktadır.

İkrime hakkında Hâricî olduğuna dair dedikoduların çıkma sebepleri kanaatimize göre şöyledir: İkrime her şeyi açıkça söyleyen ve akîdevî konularda da çok hassas bir alimdir. “فلا تجعلوا لله اندادا” “Allah’a eşler koşmayın”⁶⁴ ayetini tefsir ederken: “Eğer köpeğimiz olmasaydı evimize hırsız girerdi” gibi ifadelerinin dahi şirk kavramı kapsamına girer⁶⁵ şeklindeki yorumu da bunu gösterir. İkrime’nin, kendisini ilmî konularda eleştirenlere ve sika olmadığına dolayısıyla da nakillerine güvenilmeyeceğini iddia edenlere “Bunlar arkamdan konuşup beni yalanlamaya kalkarlar, yüzüme karşı yalanlasalar ya!”⁶⁶ şeklindeki çıkışı da düşüncelerini cesaretli bir biçimde ortaya koyup haksız eleştirilere biraz sert üslupla cevap verdiğini göstermektedir.

İbn Ebî Hâtim’in *Kitabu’l-Cerh* adlı eserinde geçen “Amr’ın babası Abdullah’ı sık sık ziyarette bulunurdu. Amr da İkrime’nin kitaplarından istinsahta bulunurdu. Amr’ın babası da bu kitaplardan İkrime’ye sorunca o da bunların kendi kitabından alındığını anlar ve “Görüyorum ki senin daha bunlardan haberin yok diyerek tarizde bulunurdu.”⁶⁷ şeklindeki rivayette de İkrime’nin ilmî konularda hakkını vermeyenlere belki de kişiliğinin bir gereği olarak birden bire reaksiyon gösterdiği sonucuna varmak mümkündür.

Kanaatimizce İkrime’nin Hâricilikle itham edilmesinin altında yatan başlıca sebep onun gerçekten Hâriciliğin propagandasını yaptığı değil, zikrettiğimiz rivayetlerdeki üslubudur. Böyle bir düşünceye sahip olduğunu gösteren kuvvetli bir delil de elimizde mevcut değildir. Kaynaklarda geçen onun Hâricî olduğuna dair rivayetler de ithamdan öteye geçmemektedir. Bu ithamların bir sebebi de ulema arasında İkrime’nin sanki inatçı ve düşüncelerine körü körüne bağlı bir kimse gibi algılanmış olmasıdır. Fakat bize göre durum hiç de öyle değildir. Çünkü kendisine Duhan sûresi 16.

64 Kur’ân, Bakara/19.

65 Taberî Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyan an te’vili âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: 1985), I, 360.

66 İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 288.

67 Râzî Abdurrahman b. Ebi Hâtim Muhammed, *Kitâbü’l-cerh ve’t-ta’dil* (Beyrut: 1952), VI, 244.

ayette geçen “البطشة الكبرى”nın ne olduğu sorulunca “ahiret günü” diye cevap vermiştir. Kendisine Abdullah b. Abbâs “o gün Bedir günüdür” dediği aktarılmca “Tamam Bedir günüdür” demiştir.⁶⁸ Yani kendisinden önde bir alimin düşüncesini duyunca hemen kendi düşüncesinden vazgeçip diğer görüşü kabul etmiştir. Belki de İkrime’nin ilimde kendisini geçenlere hakkını nasıl verdiği, inatçı ve zorba biri olmadığına ve işinde ciddi ve otorite olduğuna en iyi işaret bu rivayettir denilebilir.

Öte yandan İkrime’nin çeşitli Hâricî kollara mensup olduğu şeklindeki ithamlara maruz kalması, bir de onun bu kollara mensup olanlarla yakın ilişkide olmasından kaynaklanmaktadır. Yahya b. Bükeyr’in “O, Mısır’a geldi sonra da Mağrib’e gitti, orada Hâricîlerle ilişkileri oldu Hâricîler de ondan ilim aldılar”⁶⁹ şeklindeki rivayet de bunu göstermektedir. İkrime Hâricîlerden bile olsa hiçbir toplumu istisna etmeksizin ilmîni paylaşmıştır. Ama o, bu şekildeki faaliyetlerine devam ederken Hâricîlikle suçlanmaktan kurtulamamıştır. Bütün bunlara rağmen İkrime güvenilir, ilmî edebe riayet eden ve Ahmed el-İclî’nin dediği gibi “Tâbiî, sika ve kendisine yöneltilen Harûrî olduğuna dair ithamlardan uzak”⁷⁰ bir müfessirdir.

Sonuç

İkrime’nin yalancı ve Hâricî olduğuna dair rivayetler hiç de azımsanmayacak miktardadır. Çünkü kaynaklarda İkrime’nin iyi bir tefsirci olduğuna karşın kezzâb ve Hâricî olduğunu ifade eden rivayetlere de rastlanmaktadır. Nasıl olmuş da Abdullah b. Abbas’ın çok güvendiğini defalarca ifade ettiği bir kişi hakkında bu kadar menfi rivayetler ortaya çıkmıştır, esas düşündürücü olan ve üzerinde durulması gereken husus budur.

İkrime’nin yalancı olarak nitelendirilmesi kanaatimizce onun yanlış anlaşılmasındandır. Çünkü nakledilen rivayetler incelendiğinde onun yalancılıkla ithamının hep ilmî meclislerde vermiş olduğu bazı cevaplardan

68 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII, 238; İbn Asâkir Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Târîhu Dimeşk* (Mısır: ty.), IV, 106.

69 Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 21.

70 Zehebi, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 31.

kaynaklanmakta olduğu görülür. Genel kanaate aykırı olarak vermiş olduğu bazı cevaplar onun Abdullah b. Abbas hakkında yalan uydurmakla suçlanmasına yol açmıştır. Yine bu rivayetleri de incelediğimizde onun hakkında “yalan söyledi” şeklindeki ifadelerin “hata etti” şeklinde bir manaya geldiği görülmüştür. Öte yandan bu rivayetler hem hadis hem de tefsir âlimlerimizin ciddi tenkitlerine maruz kalmıştır.

İkrime'nin Hâricilikle ithamı da kanaatimizce onun akidevî konularda tutucu olması ve bazı Hâricî fırkaların kendisinden ilim almak maksadıyla onunla sıkça görüşmelerindedir. Bir de yönetimle arasının soğuk olması ve bu sebeple hayatının sonuna doğru toplumdan kopuk yaşaması ve ölmesi bu ithamı körüklemiştir. Yoksa İkrime'nin Hâricî veya başka bir fırka mensubu olduğunu söylemek zordur.

İkrime, hayatını Kur'ân-ı Kerim'e adanmış bir âlimdir. Aldığı ilmi öncelikle hayatına tatbik etmiş ve sahip olduğu ilmi gücü yettiğinde Mekke ve Medine dışında Horasan, Semerkant, Nişabur, İsfahan, Basra, Kûfe ve Mısır gibi çeşitli şehirlerde ilim meclisleri kurarak yaymaya çalışmıştır. Sonuç itibarıyla hakkında yalancılık ve Hâricilik ithamları çıkan İkrime'nin bu tür ithamlardan uzak olduğunu ve rahatlıkla rivayetlerinin alınıp delil olarak kullanılabileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Buhari Muhammed b. İsmail: *el-Camiu's-sahih*, (Beyrut: 1988)
- Eş'ari: Ebu'l Hasan Ali b. İsmail: *Mezhepler Arasındaki Farklar* Ter: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005)
- Fesevî: Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân: *el-Ma'rife ve't-târih*, (Medine: 1990)
- Godziher Ignaz: *Mezâhibu't-tefsiri'l-İslâmi*, Arapçaya Ter: Abdulhalim en-Neccar (Mısır: 1955)
- İbn Asâkir Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh: *Târîhu Dimeşk*, (Mısır: t.y.)
- İbn Hacer Şihâbüddin Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali El-Askalâni: *Hedyü's-sâri mukaddimetü Fethi'l-bârî*, (Beyrut: 1960)
- : *Lisânü'l-mizân*, (Beyrut: 1986)

- : *Tehzibü't-Tehzib*, (Haydarâbad: 1908)
- İbn Hanbel: Ebu Abdillâh Ahmed: *Müsned*, (Mısır: t.y.)
- İbn Hallikân Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ahbâri'z-zemân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1900)
- İbn Hibbân Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim el-Bustî: *Kitâbü's-sikât*, (Beyrut: 1973)
- İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim: *Kitâbü'l-maârif*, (Beyrut: 1972)
- İbn Sa'd, Muhammed: *et-Tabakâtu'l-kübra*, (Beyrut: Dâru Sadr, t.y.)
- İbnü'n-Nedîm Ebü'l-Ferac Muhammed b. Ya'kûb: *el-Fihrist*, (Beyrut: 1988)
- Kurtubî Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed: *el-Camiu' li ahkâmi'l-Kur'an*, (Kahire: 1953)
- Mizzî Cemâleddin Ebî'l-Haccâc Yusuf: *Tehzibu'l-kemal fi esmâi'r-ricâl*, (Beyrut: 1980)
- Muslim Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac: *el-Câmiu's-sahih*, (Beyrut: t.y.)
- Öz, Mustafa: *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011)
- Râzî Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed: *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: 1952)
- Taberî Muhammed b. Cerir: *Camiu'l-beyan an te'vili âyi'l-Kuran*, (Beyrut: 1985)
- Zehebî Şemseddin Muhammed: *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Beyrut: 1984).